G. IVĂNESCU, INDO-EUROPENIST

IOANA COSTA*

La începutul penultimului deceniu al secolului trecut apărea tomul *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*[1], la Editura Didactică şi Pedagogică din Bucureşti, pus sub egida Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi. Însemnătatea volumului se fundamentează în mai multe planuri, dintre care menţionăm aici trei: ca eveniment necesar legat de disciplina universitară a lingvisticii comparate indo-europene; ca valorificare, de asemenea necesară, a cursului lui Theofil Simenschy, într-un demers de o exemplară onestitate ştiinţifică; ca definire a aportului personal la indo-europenistică, la cea românească în primul rând.

1. Indo-europenistica românească

Începuturile indo-europenisticii româneşti au ca dată oficială ziua de luni, 14 octombrie 1874 (Poghirc 1968: 64–65), reprezentând inaugurarea cursului liber de „filologie comparativă" încredinţat de ministrul de atunci al învăţământului, Titu Maiorescu, lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, pentru care fusese creată catedra respectivă la Universitatea din Bucureşti. Înfiinţarea catedrei a fost parte componentă a unui proiect de programă de studiu supus aprobării domnitorului Alexandru Ioan Cuza în faza premergătoare întemeierii Universităţii din Bucureşti (1864). Abordarea acestei discipline relativ noi era răspunsul coerent la includerea unei catedre de indo-europenistică în cele mai multe dintre universităţile mari ale lumii. Vreme de aproape treizeci de ani, Hasdeu s-a ocupat de gramatica comparată a limbilor indo-europene în planul didactic universitar şi în planul cercetărilor personale. Avea, poate, un singur precursor: Ioan Budai-Deleanu (Poghirc 1968: 127–128), care, fără legătură cu o abordare universitară a disciplinei, alcătuise *Tabele comparative*, unde folosea exemple din afara spaţiului obişnuit atunci, cel

* Universitatea din Bucureşti, Departamentul de Filologie Clasică, str. Edgar Quinet, nr. 5–7, România.

[1] Am respectat opţiunea ortografică a autorului (*indoeuropean*) în titluri şi citate, recurgând însă în textul articolului nostru la forma uzuală în prezent (*indo-european*).

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 85–90

BDD-A1163 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:56:24 UTC)

romanic, stabilind cca 300 de etimologii slave, făcând primele apropieri de albaneză, relevând împrumuturi germanice, maghiare. Cercetările lui Budai-Deleanu au rămas însă fără ecourile meritate, dintr-un motiv obiectiv: nu au trecut de stadiul de manuscris, fiind necunoscute publicului şi cercetătorilor epocii (aşa cum s-ar fi întâmplat şi în privinţa cursului ţinut de Simenschy, vezi *infra*, dacă nu ar fi fost publicat în 1981 de Ivănescu). Hasdeu este aşadar creatorul disciplinei, punctul iniţial al tradiţiei comparatiste în cultura română; a fost, şi în acest domeniu, un cercetător solitar, cu tot ceea ce implică un statut aparte: efortul de a-şi egala confraţii în plan mondial, recunoaşterea (atunci când a existat) a rezultatelor personale remarcabile, cu nimic mai prejos de acelea din mari centre universitare, dar şi absenţa unei veritabile şcoli pe care să o fi creat. Cicerone Poghirc, filolog clasic şi indo-europenist el însuşi, cel care s-a apropiat cu fineţe şi precizie de Hasdeu, îşi încheia capitolul dedicat dimensiunii de indo-europenist a savantului cu o observaţie memorabilă: momentul iniţial al comparatisticii româneşti a fost deopotrivă „şi cel mai înalt nivel pe care l-a atins ea vreodată" (Poghirc 1968: 149), tot aşa cum literatura greacă începe cu propria sa culme, epopeile homerice.

Volumul publicat de Ivănescu în 1981 pune în circulaţie cursul de lingvistică indo-europeană elaborat de Theofil Simenschy şi ţinut vreme de un deceniu, între 1939 şi 1949, la Universitatea din Iaşi, unde se crease o catedră dedicată acestei discipline, avându-l ca titular pe Simenschy. Lucrarea are rolul, indicat explicit în primul paragraf al *Prefeţei*, de a umple un gol, în condiţiile în care de la publicarea *Elementelor de linguistică comparată indoeuropeană* a lui Iuliu Valaori, titularul catedrei de la Universitatea din Bucureşti, trecuse mai mult de o jumătate de veac (Bucureşti, 1924). Avea să mai treacă un lustru şi mai bine până la apariţia volumului de dimensiuni medii, dar complet în structura lui, ieşind din coordonatele stricte ale unui curs universitar pentru a pune la îndemâna unui public tot mai numeros, câştigat de amploarea acestei ştiinţe, „informaţii privind cultura materială şi spirituală, precum şi limba populaţiei ai cărei urmaşi, pornind de pe un teritoriu mult mai restrâns, au cucerit Europa şi o mare parte a Asiei în mileniile III–I î.e.n., dând naştere unora dintre cele mai strălucite civilizaţii ale lumii vechi: cea grecească, cea romană, cea indiană, cea persă" (Wald, Sluşanschi 1987: 5). Volumul, purtând titlul – deopotrivă corect şi atrăgător – de *Introducere în studiul limbii şi culturii indo-europene*, a fost publicat de Lucia Wald şi Dan Sluşanschi, în colaborare (pentru partea de armeană) cu Francisca Băltăceanu: se întâmpla la mijlocul anului 1987, când înceta din viaţă G. Ivănescu.

2. Simenschy, editat de Ivănescu

Felul în care a înţeles Ivănescu să publice volumul care are înscrise pe copertă numele a doi autori, Simenschy şi Ivănescu, este în sine o lecţie de probitate ştiinţifică şi de precizie în separarea contribuţiilor celor doi. Cele trei

pagini dense ale *Prefeţei* anunţă această abordare, pe care o regăsim apoi, cu consecvenţă, de la un capitol la altul. Textul de la care porneşte (vezi Simenschy, Ivănescu 1981: 4) este manuscrisul „incomplet şi nedefinitiv" al lui Simenschy, pe care Ivănescu îşi grefează „completările şi modificările". Distanţa firească dintre doi savanţi este indicată tranşant („câteodată părerile mele nu concordă cu ale sale, în problemele discutate de dânsul"), cu o elegantă precizare („în genere, opera de faţă se prezintă unitară, cu toate că este rezultatul muncii a doi cercetători"), dezvoltată pe parcursul unui întreg paragraf, în care se arată ce îi uneşte „din punctul de vedere al teoriei generale". Divergenţele terminologice sunt precizate cu fermitate, dar şi cu nuanţările care explică armonizarea expunerii. La cei doi indo-europenişti există distincţia, cu minus la Simenschy şi cu plus la Ivănescu, între sunet şi fonem, între fonetică şi fonologie (sau fonemică). Pornind de aici, Ivănescu poate accepta totuşi fără rezerve modalitatea în care Simenschy abordează sunetele indo-europene (*ibidem*). Amândoi folosesc unitar sintagma „indo-europeana primitivă" (pentru ceea ce acum este indicat mai degrabă prin „proto-indo-europeană", chiar dacă există specialişti, ca de exemplu Sluşanschi, care folosesc ambii termeni, cu o distincţie temporală, rezervând „indo-europeana comună" pentru faza lingvistică ce a precedat nemijlocit despărţirea în limbile indo-europene individuale). Între abordările de ansamblu, teoretice, ale lingvisticii comparate, probabil cel mai însemnat punct de vedere comun este cel asupra limbajului, în dimensiune „antropologică (adică psihologică, logică, etnică) şi istorică" (*ibidem*: 5).

Perspectiva românească este o componentă constantă a volumului Simenschy, Ivănescu 1981, într-o continuare a cercetărilor anterioare şi într-o firească aşezare în ceea ce defineşte indo-europenistica noastră. Pentru a lua ca repere cele două etape menţionate mai înainte, Hasdeu şi volumul Wald, Sluşanschi 1987, putem aduce în discuţie preocupările celui dintâi în domeniul încadrării limbii române în plan indo-european şi convingerea celor doi autori ai volumului din 1987 că „discutarea serioasă a problemelor privind substratul geto-dacic al limbii române nu poate să aibă loc decât în lumina principiilor, metodelor şi descoperirilor ştiinţifice ale indo-europenisticii, singura capabilă să lărgească orizontul cercetării originilor limbii române dincolo de definirea stratului esenţial latin şi de delimitarea înrudirilor nemijlocite cu albaneza" (Wald, Sluşanschi 1987: 6). Revenind la cel dintâi, merită subliniată încă o dată distanţarea de o raportare a studiului limbii române exclusiv la latină sau la limbile romanice, cu consecinţa emiterii unor concluzii false, ce nu luau în calcul, alături de componenta latină, elementul autohton, influenţele slave, greceşti, germanice, şi nici pe cel ne-indo-european (din spaţiul fino-ugric)[2].

[2] Hasdeu, *Principie de filologie comparativă ario-europeană, cuprinzând grupurile indo-perso-tracic, greco-italo-celtic şi leto-slavo-germanic, cu aplicaţiune la istoria limbei române. Curs ţinut la Facultatea de litere şi filosofie din Bucureşti*, t. I, *Istoria filologiei comparative*, Bucureşti, 1875, nr. 1, p. 1–32; nr. 2, p. 33–64; nr. 3, p. 65–95; nr. 4, p. 67–108; vezi Poghirc 1968: 128–129.

BDD-A1163 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:56:24 UTC)

Contribuția majoră a lui Ivănescu la *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*, așa cum reiese vădit din cuprinsul volumului (care înregistrează inițialele autorului fiecărui capitol/subcapitol) și din explicațiile oferite în *Prefață*, este capitolul extins (p. 25–144) al părții întâi: *Istoricul lingvisticii indoeuropene*. Aici își au locul lor bine definit (p. 94–96; la care se adaugă paragraful final al *Prefeței*, cu o aducere în prezentul anilor 1980) acei *Indoeuropeniști din România* care au marcat fundamentarea disciplinei, de la Iuliu Valaori (titularul Catedrei înființate pentru Hasdeu) până la George Giuglea și N. Marinescu.

3. Istoricul disciplinei

Ne-am obișnuit să ne apropiem de diversele științe/discipline de studiu răsfoindu-le mai întâi istoricul, care are mereu ceva din povestea pasionantă a drumului parcurs de om în căutarea adevărului: odată ajunsă într-un teritoriu controlabil, pe teren stabil, căutarea încetează, transformându-se în stabilirea unor ținte precise, ce urmează să fie atinse în termene previzibile, aducând uneori adaosuri ce pot evolua în ramuri ale științei respective, în subdiscipline. Indo-europenistica nu corespunde acestui scenariu: istoricul ei este, de aceea, nu povestirea pasionantă a unui drum, ci dezvăluirea terenului creat de drumul însuși. Felul în care s-a constituit disciplina explică și conținutul inițial, și dezvoltările ulterioare, inclusiv în momentele care au însemnat o răscruce în lingvistica indo-europeană. Apărută ca sumă a unor observații disparate, individuale, venind uneori din afara domeniului lingvistic sau filologic, ideea explicării similitudinilor între diverse limbi europene și asiatice printr-o descendență comună s-a transformat în argument științific abia către finele secolului al XVIII-lea. Ivănescu menționează momentul William Jones, fără a-i da însă amploarea cu care ne-au obișnuit tratatele ultimelor decenii, de origine (sau influență) preponderent anglo-saxonă, care citează un pasaj din conferința ținută de el la *Societatea asiatică* din Calcutta, în 1786, ca actul de naștere al indo-europenisticii.

Capitolul numit de Ivănescu *Istoricul lingvisticii indoeuropene. Sarcinile actuale ale indoeuropenisticii* poartă în titlu promisiuni generoase. Cea mai extinsă parte a sa (p. 25–140) este dedicată secolelor – nu multe, dar intense – de constituire și dezvoltare a acestei științe apărute parcă din nimic, răspunzând totodată unei nevoi științifice și umane tot mai clar conturate: căutarea temeinică, riguroasă, a originii limbilor. Doar patru pagini (cap. VII, p. 140–144), în finalul acestei prime părți a tomului, sunt consacrate bilanțului și perspectivei: *Bilanțul realizărilor. Sarcini de viitor ale lingvisticii indoeuropene*. Acest capitol întregește sumativ amănunțita parcurgere istorică în care se găsesc, constant, abordările personalizate ale autorului: Ivănescu inserează de fiecare dată când se deschid alternative de abordare lingvistică perspectiva care caracterizează volumul de față, menționând, atunci când este cazul, nuanțele ce îl despart de autorul „alpha", Simenschy. Așa, de pildă, în raportarea la setul sonantelor indo-europene, este marcată explicit diferența dintre neogramatici și Saussure (Simenschy, Ivănescu

1981: 59). Față de această divergență, Ivănescu formulează mai departe o precizare și o definire generică: acceptarea la neogramatici și la lingviștii ulteriori a fonemului *schwa indogermanicum* și, ca afiliere teoretică personală, plasarea pe poziția neogramaticilor „în privința clasificării sunetelor indo-europene primitive", distanțându-se de Saussure și de adepții lui. Adaugă Ivănescu: „la fel a procedat și Th. Simenschy, în paginile cursului de față".

Contribuțiile strict personale la domeniul indo-europenisticii sunt rezervate articolelor, cu asumarea deplină, auctorială, a opiniilor științifice. Intră în această categorie seria dedicată fonetismului, cu raportare critică la lucrările fundamentale. În Ivănescu 1977: 125–141, lingvistul ieșean discută abordările existente ale fonemului *schwa indogermanicum* (K. Brugmann, H. Osthoff, F. de Saussure, A. Meillet, H. Hirt, J. Kuryłowicz), făcând și referiri – deopotrivă critice – la propriile sale articole anterioare, cum ar fi *Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie și acustică* (Ivănescu 1938: 55–139) și *Timbrul vocalic implicit al consonantelor* (Ivănescu 1971: 77–85). Ivănescu (1977: 139) respinge includerea într-o singură categorie a ceea ce el înseriază ca „vocalele *i*, *i̯*, *u*, *u̯*" (variantele vocalice și consonantice ale fonemelor *i* și *u*) și „consonantele *r*, *r̥*, *l*, *l̥*, *m*, *m̥*, *n*, *n̥*" (variantele vocalice și consonantice ale fonemelor *r*, *l*, *m*, *n*). Mai clar, afirmat chiar în titlul unui capitol al articolului: „Lichidele și nazalele sonante nu alcătuiesc o categorie fonetică unică împreună cu *i*, *u*, *i̯*, *u̯*" (*ibidem*: 131).

Revenind la ceea ce autorul numește „sarcinile de viitor" ale indo-europenisticii, este de remarcat încorporarea echilibrată a dezideratelor de ansamblu și a celor care interesează în chip aparte spațiul lingvistic românesc. Menționate pe parcursul desfășurării istoricului, reflecțiile terminologice sunt reluate aici conclusiv, în ceea ce au esențial: renunțarea la dubla terminologie, cea caracteristică vechii școli de lingvistică, o „terminologie-etică", și cea impusă de noile discipline, structuraliste, numită eventual „terminologia-emică". În distincția *etic* versus *emic*, Ivănescu optează explicit pentru *emic*, deopotrivă cu formularea necesității logice de a opera cu un singur set terminologic. Afirmația este nemijlocit urmată de punctul de vedere personal: „Noi am ajuns la formularea unor principii proprii, deosebite de cele care au avut curs până astăzi, atât în domeniul analizei limbii, cât și în acela al dezvoltării limbii. Dar, dintre aceste principii – continuă autorul „beta" al tomului –, numai unele vor fi aplicate în opera de față" (Simenschy, Ivănescu 1981: 142). Explicația, onestă științific, vine către finalul paragrafului: „gramatica comparată indoeuropeană și dicționarul comparat indoeuropean din lucrarea de față fiind în mare parte opera lui Th. Simenschy, trebuia să păstrez ideile sale generale despre structura și schimbările limbii, care în fond nu sunt în contradicție cu ideile mele. [...] textul redactat de Simenschy, care nu vedea nici el necesitatea creării unei terminologii-*emice*, apare perfect potrivit cu vederile noastre despre inutilitatea creării unei asemenea terminologii" (*ibidem*).

Direcțiile specifice de dezvoltare a comparatisticii indo-europene țin, în viziunea lui Ivănescu, de exploatarea materialului oferit de limbi individuale puțin cercetate până acum, din Peninsula Balcanică și Asia Mică, „pentru completarea

BDD-A1163 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:56:24 UTC)

imaginii tradiționale despre dialectele indoeuropenei primitive și despre migrațiile indoeuropene în această regiune" (*ibidem*: 143). Adept declarat al teoriei formulate de Marija Gjmbutas, el socotește că „indoeuropenii primitivi au apărut în Peninsula Balcanică și în Asia Mică sub forma mai multor valuri" (*ibidem*). Etapa următoare de dezvoltare poate ține de amalgamarea rezultatelor la care a ajuns indo-europenistica cu datele furnizate de cercetările asupra limbilor uralo-altaice și semitice. La acestea se adaugă „identificarea lexicului traco-dacic și iliric din limbile română, bulgară, sârbo-croată, macedoneană (limba slavă din Macedonia), neogreacă și maghiară și integrarea lui în studiul comparativ al limbilor indoeuropene" (*ibidem*).

Într-un domeniu ca cel al indo-europenisticii, este firesc ca fiecare specialist să se raporteze critic la direcțiile existente deja și să își formuleze opiniile proprii, urmând ca cercetările ulterioare să se poziționeze, la rândul lor, critic, față de punctele de vedere propuse. Acest parcurs firesc și viu este ținta ultimă, nerostită, a contribuției lui G. Ivănescu la indo-europenistică.

BIBLIOGRAFIE

Fischer 1985 = I. Fischer, *Latina dunăreană*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Hasdeu 1886–1893 = Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Etymologicum magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, t. I–II, București, Socec.

Ivănescu 1938 = G. Ivănescu, *Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie și acustică*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", Iași, V, p. 55–139.

Ivănescu 1971 = G. Ivănescu, *Timbrul vocalic implicit al consonantelor*, în „Analele științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași" (serie nouă), secțiunea IIIe. Lingvistică, Iași, XVII, p. 77–85.

Ivănescu 1977 = G. Ivănescu, *Erori în analiza secvențelor fonetice ale indoeuropenei primitive*, în „Studii și cercetări lingvistice" (București), XXVIII, p. 125– 41.

Poghirc 1968 = Cicerone Poghirc, *B.P. Hasdeu. Lingvist și filolog*, București, Editura Științifică.

Simenschy, Ivănescu 1981 = Th. Simenschy, Gh. Ivănescu, *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*, București, Editura Didactică și Pedagogică.

Wald, Sluşanschi 1987 = Lucia Wald, Dan Sluşanschi, *Introducere în studiul limbii și culturii indo-europene*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

G. IVĂNESCU AND INDO-EUROPEAN LINGUISTICS

ABSTRACT

In 1981 Gheorghe Ivănescu edited the work of Theofil Simenschy, *Comparative Grammar of Indo-European Languages*. The relevance of this event is multifold, as strictly connected to the academic curriculum (that had embraced the Indo-European comparative linguistics), as reverence towards the work – that was an university course compraising lectures from 1939 to 1949 – of Theofil Simenschy (in a perfectly honest scholarly approach), and as clear statement of his own personal contribution to Indo-European linguistics, mostly on its Romanian constituent.

Keywords: *Indo-European linguistics*, *Romanian perspective*, *academic curriculum*, *scientific continuity*, *edition*.

INTERPRETAREA GRAFIEI CHIRILICE ÎN VIZIUNEA LUI G. IVĂNESCU

MIOARA DRAGOMIR*

1. Prin studii și ediții de texte vechi, în lingvistica românească s-a creat o tradiție de peste un secol în cercetarea problemei dificile a interpretării slovelor chirilice, cu care românii au scris timp de patru veacuri. În această tradiție, G. Ivănescu ocupă un loc unic și cu totul aparte, întâi de toate pentru că savantul ieșean integrează problema grafiei chirilice într-o concepție coerentă și foarte complexă, parte din doctrina sa, privind dihotomia fundamentală popular–literar în limbă[1] și, de aceea, această temă din opera lui Ivănescu nu poate fi cercetată decât în strânsă legătură cu evoluția graiurilor și cu problemele capitale ale limbii române literare: apariția limbii române literare, existența dialectelor literare în perioada veche, evoluția acestora, procesul unificării limbii literare; apoi, pentru că lingvistul ieșean are capacitatea de a face o sinteză critică a opiniilor anterioare, valorificând orice sugestie și argument care contribuie la descoperirea realității lingvistice. Ivănescu discută pe larg aceste teze în *Problemele capitale ale vechii române literare*, le reia sintetic și critic în *Istoria limbii române*, în care dezvoltă analiza și pentru primele două perioade ale limbii literare moderne (mijlocul secolului al XVIII-lea – 1829 și 1829–1878) și într-o serie de articole, unele reunite în volumul *Studii de istoria limbii române literare*. În abordarea acestor probleme, Ivănescu a recurs, pe lângă scrieri și documente vechi, la lucrări normative de tipul gramaticilor, oferind soluții și sugestii referitoare la interpretarea grafiei chirilice pentru fiecare etapă din evoluția limbii române literare.

2. Interpretarea slovelor ѣ, ѧ și ѫ, cel mai controversat aspect din problematica transcrierii fonetice interpretative, pentru că este dificil de stabilit ce pronunție reflectă aceste slove (vezi și Teodorescu 1970: 159; Avram 1964 I) în diferitele epoci ale limbii literare și, după cum vom vedea, în diferitele zone în care s-a scris, este o problemă abordată de Ivănescu în strânsă relație cu două fenomene fonetice importante și cu evoluția lor în timp.

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide", Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

[1] Despre valoarea și importanța acestui aspect din doctrina lingvistică a lui G. Ivănescu, precum și o analiză a acestei teorii, vezi Pamfil 2008: 107–139, cap. *Teoria limbii.*

ALIL, t. LIII, 2013, București, p. 91–109

BDD-A1163 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:56:24 UTC)